لێکۆڵینەوە

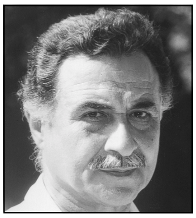

ئەحمەد تاقانە

میر..
لە سێبەری -مەم وزین-دا

ڕۆچوونێکە بە ناوەڕۆکی دەقی – مەم و زین – ی ئەحمەدی خانیدا[*]

میری من شاهێکە دەست و پێوەنی دڵسۆزی نین
چاو بە سووراون هەموویان ، هەڵکەری نەورۆزی نین
– تاقانە –

میری مەجلیس نەکەنت ، موتریبی گۆیا چ بکەت؟
خونچە خەندان نەبتن ، بولبولی شەیدا چ بکەت؟!
– ئەحمەدی خانی –

پێشەکی

سوکرات (٤٦٩ – ٣٩٩ . پ . ز) ی فەیلەسووفی بەناوبانگی یۆنان، لەو بڕوایەدا بووە کە هەوڵی وەدەستهێنانی ڕاستی، لە ئەنجامی گفتوگۆیەکی ئازادانەی ڕاستەوخۆی بەرامبەر یەکدی دێتە کایەوە و دەردەکەوێ، ئەو گفتوگۆیەی هەر هەموو لایەنەکانی بەو پەڕی سەربەستییەوە بەرامبەر یەکدی گفتوگۆ بکەن ، بێ ئەوەی ڕێی ڕادەربڕین لە هیچ کەسێکیان بگیرێ، هەروەها لەو بڕوایەدا بووە کە ئەم کارە بە ڕێگایەکی دیکەی وەک نووسین و بەنووسین ڕەخنە لە یەکدی گرتن نایێتە دی .. لەو بڕوایەدا بووە کە نووسین بە هەر شێوە و شێوازێک بێ، ڕاو دید و بۆچوونی نووسەرەکەی دەردەبڕێ، هەوڵی بەسەر خوێنەردا سەپاندنیشی هەر دەدا، هەر لەبەر ئەوەبووە ئەم بیرمەندە گەورەیە دوای خۆی نووسینی بەجێ نەهێشتووە.

ئەفلاتوون (٤٢٧ – ٣٤٧ . پ . ز) یش بڕوای بەو ڕێبازی گفتوگۆیەی سوکراتی مامۆستای هەبووە، کەچی ئەمیان بەنووسین ویستوویەتی ئەو ڕێبازە بنوێنێ بۆیە وەک بیرمەندێکی داهێنەر لە نووسیندا شێوەی گفتوگۆی نێوانی چەند، یان چەندین کەسایەتیی هێناوەتە گۆڕێ و لە کۆتاییی ئەو گفتوگۆ بە ڕواڵەت ئازادانەدا، کەسایەتییەکان هەر یەکەیان سەربەستانە ڕای خۆیان دەردەبڕن ... تا دەگاتە ئەنجام ... بەڵام هەمیشە و لە هەموو گفتوگۆکانیدا هەر کەسایەتیی سوکرات سەردەکەوێ، کە زۆربەی لێکۆڵەرەوان وای بۆ دەچن ئەمیان ڕای تایبەتیی ئەفلاتوونی نووسەری گفتوگۆکان خۆیەتی ... هەندێکیش بەهی سوکراتیان دادەنێن.

لە نێوانی ڕێبازی سوکرات و ئەفلاتوونی شاگردیدا، ڕەخنەی ئەوە لە ئەفلاتوون گیراوە کە نووسەر هەرکێ بێ و نووسینی خۆی بە هەر شێوەیەک بگۆڕێ و داپۆشێ و برازێنێتەوە. (وەکو پێشتریش گوتمان) مەبەستی خۆی هەر بەسەر مەبەستەکانی دیکەدا زاڵ دەکات و سەردەخات و هەوڵی ئەوە دەدا، ئەگەر بە ئاشکراش نەبێ، بە شێوەیەک لە شێوەکان، بۆ چوونەکانی خۆی بەسەر خوێنەردا هەر بسەپێنێ .

ئەحمەدی خانی (١٠٦١ ی. ﻫ / ١٦٥٠ ی. ز – ١١١٨ ی. ﻫ / ١٧٠٧ ی. ز) ی شاعیری مەزنی کورد، هەر لەپێشەکییەکانی داستانی (مەم و زین) مکەی خۆیدا ئەم مەبەست ویستییە دەردەبڕێ و دان بەوەدا دەنێ کە ئەم باسی دڵدارییەی بۆ دەربڕینی مەبەستی خۆی کردووەتە بیانوو:

شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە

زینێ و مەمێ بکەم بەهانە ... (١)

جگە لەوەی دەبێ ئەمە بە بەرچاوەوە بگرین، لەلایەکی دیکەوە دەبینین، وەکو مامۆستا

سەججادی پشتی بە دێڕە شیعرەکانی خودی خانی بەستووە، دەڵێ: خانی بۆیە ئەم داستانەی وا هۆنییەوەو خستییە سەر دوڕو گەوهەری زمانی کوردی تا وەکو:

مەردوم نەڵێن کە کورد، هیچ نازانن و بنچینە و بناغەیان نییە، دیسان تا وەکو نەڵێن: هەموو قەومێ خاوەن کتێبن، کرمانجی تەنیا نەبێ هیچ حسابێکیان نییە!. ئینجا ئەڵێ: مەردم نەڵێن کورد – کرمانج عشقێکیان بۆ خۆیان نەبووە و هیچ شتێکیان نەکردووە بە ئامانج و هەروا بە خۆڕایی سووڕاونەتەوە. بەڵێ ئەمە ئەڵێن بەلام وە نەبێ وابن، وە نەبێ بێ عیلم و عیشق و بێ کەماڵ بن، ئەوەندە هەیە بێ خاوەنن بۆیە وا بەم جۆرە بەرچاو ئەکەون. ئەگەر ببوایە بۆ ئێمە خاوەنێک، پایە بەرزێک، قەدرشناسێک، عیلم و هونەرو کەمال و بروا، شیعرو غەزەل و کتێب و دیوانی شیعر، ئەمانە هەموو لەلای ئەو باو بوایە، ئەم نەقدینانە لەلای ئەو ڕەواجی ببوایە، چاوێری عالە قسەزانەکانی بکردایە، پایەیانی بەرز بکردایەتەوە بۆ سەر گەردوون، سۆزێکی بدایە بە فەقێ تەیران، سۆزێکی وا هەتا دنیا دنیا بوایە سەرسام بوایە... بڵێم چی خۆ کەسێکی وا نەبوو تا وا بکا؟؟..(٢)

د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ – یش کە باسی مەبەست لە نووسینی داستانی (مەم و زین) دەکا، کە هەر پشت بە دێڕە شیعرەکانی خودی خانی بەستووە، دەڵێ:

خانی لە بەشەکانی یەکەمی کتێبەکەیدا، ئەوەی کە وا ڕاهاتووین بە دیباجەی ناو ببەین، مەبەست لە دانانی کتێبەکەی (مەم و زین) ی دیاری دەکاو لە دوو خاڵدا کورتیان دەکاتەوە:

یەکەم: بۆ ئەوەی بە زمانی نەتەوەیی خۆی شتێک بنووسێ، بۆ دەرخستنی گەلەکەی و وزە بیرمەندییەکانی کە وەکو خۆی دەڵێ بووەتە کەلوویەکی دیاری نێوانی.. لە (عەرەب – هوە تا گورج). هەروەها بۆ ئەوەی کەس نەڵێ میللەتە جۆراوجۆرەکان کتێبیان هەیە و تەنیا کوردە کە لەم بوارەدا هیچ حسێبێکیان بۆ ناکرێ.

دووەمیان: ئەوەیە، بۆ ئەوەی چاودێران نەڵێن کوردەکان عیشقیان پێ نە بڕاوە و لە عیشقی حەقیقی و مەجازی بەتاڵن.(٣)

دیارە ئەو دێڕە شیعرانەی پشتیان پێ بەستراوە ئەمانەن کە دەڵێن:

دا خەلق نەبێژتن کو ئەکراد
بێ مەعریفەتن بێ ئەسڵ و بونیاد
ئەنواعێ میلەل خودان کتێبن
کورمانج تەنێ دبێ حسێبن

هەم ئەهلێ نەزمر نەبێن کوکرمانج
عیشقەک نەکرن ژ بۆ خوە ئامانج...[٤]
کورمانج نە پڕ دبێ کەمالن
ئەمما د یەتیم و بێ مەجالن
فیلجوملە نە جاهل و نەزانن
بەلکی د سێفیل و بێ خودانن
گەردی هەبوویا مەژی خودانەک
عالی کەرەمەک لەتیفەدانەک
علم و هونەرو کەمال و ئێزعان
شیعرو غەزەل و کیتاب و دیوان
ئەڤ جنسی ببا ل با ل وی مەعمول
ئەڤ نەقد ببا لنک وی مەقبول
من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون
عالی بکرا ل بانێ گەردوون
بینا ما ڤە روح مەلایێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقێهی تەیران
حەتتا ب ئەبەد بمایی حەیران
چ بکەم کو قەوی کەسادە بازاڕ
نینن ژ قوماش ڕا خەریدار...[٥]

هەموو ئەمانە بەبەرچاوەوە دەگرین، بەڵام من مەبەستی سەرەکیی ئێرەم ئەو دێڕانەیەتی کە باسی داواکاریی پاشاو میر و دەسەڵاتیان تێدا دەکا و ئاواتیان بۆ دەخوازێ، بەڵام پێش ئەوەی بچمە ناو باسەکەوە، دەبێ ئەوە بوترێ کە:

سەرنجێکی وردی سەرتاسەریی دەقەکە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە دەقەکە لەدوو ئاستدا نووسراوەتەوە تەنانەت (میر)ی ناو دوو ئاستەکە لێک جودان، کەمن لەگەڵ ئەم بۆچوونەدام، وەکو گەلێک نووسەرو لێکۆڵەرەوەی دیکەش باسی ئەوەیان کردووە[٦]، ئەگەرچی د. عیزەدین هەردوو

میری دەرەوەی داستان و ناوەوەی داستانی کردووەتە یەک،(٧) ئاستێکیان ئەو بیرو بۆچوونانەی خودی خانی خۆیەتی کە بە ئاشکرا ... دەکرێ، بە مەبەستی لێکۆڵینەوە، لە کرۆکی داستانی – مەم و زین – ی جودا بکەینەوە و بە پێشەکی و دیباجەو پەراوێز و هی دیکە ناو براون .. لەمەیاندا خانی چیی لە دڵدا بووە و مەبەستی خۆی بە پێی بۆچوونی خۆی چی بووە ڕاستەوخۆ گوتوویەتی و درکاندوویەتی .. جا بەبۆچوونی خۆم – وەکو لەمەودوا باسی لێوە دەکەم – بیروڕای گشتیی بەهی بەرژەوەندیی تایبەت بەخۆی ئاوێتە کردووە .

ئاستی دووەمیان: ئەو ناوەرۆک و هەڵسوکەوت و بیر و بۆچوونانەیە کە ئاوێتەی کرۆکی چیرۆکەکەو کەسایەتی و ڕووداوەکانی کراون، یان دەبوو بکرانایە .. چیرۆکە فۆلکلۆرییەکە، کە سوودی لێ وەرگرتووە و بەپێی بۆچوونی خۆی و ویست و مەبەستی خۆی لە داڕشتنەوەی سەرلەنوێی داستانەکەدا دەبوو کاری بۆ بکردایە، هەر وەکو گەلێک لە کەڵە شاعیر و نووسەرە جیهانییەکانی دیکە کردوویانە و سوودیان لە ڕووداوی مێژوویی یان چیرۆکی فۆلکلۆری و .. تاد... وەرگرتووە، بۆ نموونە شەکسپیر لە (ڕۆمیۆ و جولێت)و (هاملت)و هی دیکەداو ئەلبێر کامۆ لە (کالیگۆلا) داو نازم حیکمەت لە (فەرهاد و شیرین)ەکەیداو زۆرانی دیکەش کردوویانە، تەنانەت بۆی هەبوو کەسەکانی، کەم یان زیاد و ڕووداوەکانیش تاڕادەیەک دەسکاری بکات بۆ ئەوەی لەگەڵ بۆ چوونەکەی خۆی و مەبەستیدا ڕێک بێ .. کە بە بڕوای من – وەکو دواتر باسی لێوە دەکەم – یان نەیتوانیوە بەوردی مەبەست بپێکێ ، بە تایبەتی لە بیر و ویستە سەرەکییەکەدا ، کە وەکو خۆی ئاواتی بۆ دەخوازێ.. دامەزراندنی دەوڵەت ترۆپکی ئاواتەخوازییە دەربڕاوە بێ ئەنجامەکەی بووە، یانیش هەر ئەو ناوەرۆکەی مەبەست بووە کە وەکو لێی تێدەگەین و لەدەقەکەی و!! باسی لێوە دەکەین..!! یانیش هەر داستانەکەی بە هەڕەمەکی و بێ گوێدانە تەبایی و ڕەوانیی مەبەستی ناو داستانەکەو مەبەستەکانی ناو دیباجەکانی نووسیوە و ئاڵۆزی و ناپەسندیی تێ کەوتووە!. من ئەگەرچی تا ڕادەیەک باسی هەندێک لایەنی ئاستی یەکەمیان دەکەم و لێی دەکوڵمەوە ، کە ئەمە بۆ .. چوونە ناو کرۆکی باس و مەبەست بە پێویست دەزانم . بە شێوەیەکی سەرەکی حەز دەکەم پتر کار لەسەر ئاستی دووەمی داستانەکەی – دەقی مەم و زین – ی ئەحمەدی خانی – بکەم و پتر شیی بکەمەوە کە بزانین وەکو دەق چیی لێ تێدەگەین و خانی ویستوویەتی چی بڵێ؟؟... ئایا ئامانجی دروشمە سەرەکییەکەی پێکاوە؟!.. یان خوێنەری (لە خوێندنەوەی کرۆکی داستانەکەدا) وا لێ کردووە کە بڕوا بەدروشمەکە بهێنێ؟!.. و گەلێک پرسیاری دیکەش .

***

ئەحمەدی خانی بە هێنانە بەرەوەی ئەو هەستە نەتەوەییانە تا ئێستا گۆی هونەری بردووەتەوە و دوای ئەوەی ئەو هەموو ئاواتانە دەخوازێت ، لە کاتێکدا وەکو شاعیرێکی مەزنی داستاننووس و بیرمەندێکی گەورە کە داوای شتی زۆر گەورە دەکا ، کە پاشایەتییەکی کوردی دڵسۆزی بە توانایە ، کە – وەکو بە قسەی خۆی ، بە ڕادەربڕین لەگەڵ میر و دەسەڵاتداراندا هیچی پێ نەکراوە – دەبوو وەکو ئەدیب و شاعیرێک لە کرۆک و بیری ناو داستانەکەدا کاری بۆئەم لایەنە بکردایە ، نەک بە ئاواتەخوازی دەربیبڕێ ، با لە پێشەکی و پاشەکیی پەراوێزەکانی داستانەکەدا لە سەرچاوەیەکی هەست و بیرێکی پیرۆزیشەوە ئاوی خواردبێتەوە .

بەڵێ خانی هەستێکی نەتەوەیی گەورەی وروژاندووە و سەرنجی نیشتیمانپەروەرانی ڕاکێشاوەو ئاگرێکی پیرۆزی هەڵکردووە.. بەڵام لە ڕاستیشدا ئەمەی وەکو تەلیسمێک، مەبەستێکی دیکەی سەرەکیی خۆی پێ پاراستووە و بەو پەساپۆرتە دەربازی کردووە ، ئەویش دژایەتی کردنی میر و دەست و پێوەندەکانیانە کە من بە نارەوای دەبینم ، خۆ ئەگەر ڕەخنە گرتن بوایە لە میری سەردەمی خۆی (میری زەمانە)، پاساوێکی دەبوو، کەچی خانی هیچی تێدا نەهێشتووەتەوە و وەکو دەبینین هەموو میر و حاکم و گەورەکانی دیکەی داپلۆسیوەو لە پێش چاوی خستوون.

خانی بە چەندین جۆری دژبەیەک لە کرۆکدا ، نەهاتنەدیی ئەو ئاواتانەی (هاتنە دیی دەوڵەتێکی کوردو هەڵکەوتنی پاشایەک و ... تاد!)ی لێکداوەتەوە. لەلایەکەوە بە کاری خودای دادەنێ کە هیچ توانا و دەسەڵاتێکی لە بەرامبەردا ناوەستێ و هیچی لە گەڵدا ناکری.

ئەمما ژ ئەزەل خودێ وەساکر

ئەڤ ڕۆم و عەجەم ل سەر مە ڕاکر...(٨)

لەلایەکی دیکەشەوە هۆیەکە دەباتەوە سەر یەکنەگرتن و فرەبەرەکی و ڕێکنەکەوتنی میللەتەکە و وای لە قەڵەم دەدا کە:

گەر دی هەبوویا مە ئیتتیفاقەک

ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەک

ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی

هەمیان ژ مەڕا دکر غولامی

تەکمیل دکر مە دین و دەوڵەت

تەحسیل دکر مە علم و حیکمەت..(٩)

کەچی لە جێیەکی دیکەدا تاوانەکە دەخاتە سەر میر و حاکم و گەورەکان و .. شاعیرانی لێ دەردەکا و بەبەستەزمان و لە ڕیزی فەقیر و هەژار و بێ دەسەڵاتانیان دادەنێ:

نامووسە لە حاکم و ئەمیران

تاوان چییە شاعیر و فەقیران..(١٠)

دیارە ئەحمەدی خانی بە بیر و بۆچوونی خۆی لەو ڕوانگەیەوە شاعیران بە بێتاوان دادەنێ – کە بەر لە هەموو شاعیران مەبەستی خۆیەتی – کە کار و ئەرکی سەرشانی شاعیران جودایە و لەو بڕوایەدایە بەپێی ڕێ و شوێن و ئەرکی کۆمەڵایەتی و نیشتیمانی و نەتەوایەتیی خۆیان، پەیامی خۆیان ڕاگەیاندووە، پێویستە حاکم و ئەمیران گوێیان لێ بگرن و پشتگوێیان نەخەن .. ئەوی دیکە دەبێ میر و حاکمان کاری بۆ بکەن و بەدیی بهێنن، شاعیران کاریان ئەوەیە حاکم و ئەمیران ئاگادار بکەنەوە و بە ئەدەبەکەیان هۆشیاری بڵاوبکەنەوە و.. شاعیران بەلای خانی – یەوە – بەتایبەتی خۆی – کە باسی کردووە – ئەمەیان کردووە، کەچی میری سەردەمی خۆی – کە بەلای ئێمەوە ڕوون نییە ئەو میرە کێیە – گوێی لێ نەگرتووە و بە قسەی نەکردووە. بڕوانە چ ڕەخنەیەکی توندوتیژ لەو (میری ئەو سەردەمەی) خۆی دەگرێ و دواتر لە پاڵ پێدا هەڵدانێکی پەردەپۆشانەی چەند دێڕیدا دەڵێ:

لێ حاکمێ وەقتێ مەعریفەتناک

مەسمووع نەکر ب سەمعێ ئیدراک..(١١)

لەورا کو ئەوی نەکر پەسەندە

ب ئەصڵ و نەسەبا خوە لەو ڕەوەندە..(١٢)

ئینجا بۆی دەهێنێتەوە و پێداهەڵدانێکی چاوشارکێئامێزی چەند دێڕی بۆ میر دەنووسێ و دەڵێ :

میرێ کو بناڤێ میرزایە

مەحزا نەزەرا وی کیمیایە

قەلبێ د زەغەل دکەت بلووری

پوولێ د دەغەل دکەت فلووری

سەدبار هەبن فلووسێ ئەحمەر

دەرحال دکەت ب یەک نەزەر، زەر

ئەعــلایی دکـــەت ب قـــەهرێ ئەدنا

ئەدنـایی دکـــەت ب لـوطـفێ ئـەعـــلا

پاشـــان دگـــرت وەکی ئەســـیــران

ئازاد دکـــەتن وەکی فـــەقـــیــران

هـــەر ڕوژ هـــەزار بـــێ نـــەوایـــان

هەر لـەحـزە ب لـوطفێ سـەد گـەدایان

زەنگین دکـەتن بدەســتێ هێـمـمـەت

حـیکمـەت ئـەڤـە ناکـەتن چو مـینـنەت..(١٣)

ده بڕوانە چۆنی لێکدەداتەوە و هۆی گوێ لێ نەگرتنی میری سەردەمی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ، چونکە میر بە ڕەگەز (ڕەوەند) و کۆچەر و ناشارستانی و دوور لە ژیاری بووە، نەیتوانیوە لە قسەکانی بگات و شتێک بە شتێک بکاو ئەو برە شیعرە بەو دێڕە تەواو دەکا کە دەڵێ: بەرامبەر چاکە هیچ مننەتێک ناکا، کە لە ڕاستیدا ئەمەیان ڕەخنەیەکی ناڕاستەوخۆی توندە لە هەموو ئەوانەی دەگرێ کە بەرامبەر هەرچاکەیەکیان مننەت بەسەر خەڵکیدا دەکەن... دواتر لەباسی پەسنی شیعر و قسەکانی خۆی و باسی هەر ئەو میرەی سەردەمی خۆیدا – کە لە دەرەوەی داستانەکەدایە – دەڵێ:

گەردێ وی نەزمر بدامـە جـارەک

ئیکسیرێ تەوەجـجوها مویارەک

ئەڤ قەول هەمی دکرنە ئەشعار

ئـەڤ پوول هـەمـی دبـوونە دینـار

ئـەمما نـەزمرا وی زێدە عـــامـــە

لەو خـــاس نەزمر ژ دل نـەدا مـــە

ئەو ڕەحمەتێ خـاسە بۆ عەوامی

یارەب تو بدەی وی هـەر دەوامی..(١٤)

تەنانەت .. وا دیارە ... ئەم گوێ لێ نەگرتنە بووەتە گرێی دەروونیی خانی و لە دێڕە شیعرێکی دیکەی دەرەوەی داستان و دیباجەی (مەم و زین) یشدا کە واتاکەی لە (مەلای جزیری)(١٥) وەرگرتووە دەڵێ:

میری مەجلیس نەکەنت موتریبی گۆیا چ بکەت؟!

خونچە خەندان نەبتن ، بولبولی شەیدا چ بکەت؟!..(١٦)

نەک هەر بەرامبەر بەو میرەی سەردەمی خۆی ڕای بەمجۆرەی دەربڕیوە ، بەڵکو خانی بەگشتی ڕای بەرامبەر حاکم و میر و شایەکان زۆر خراپە و دەڵێ :

حــــوککام ببـــــاطـن و بەزاهـر

بێ شـوبهـە مـوشـابهن ب ئاگر

زاهـر د ســـــەبـاحـی و بنـوورن

بـاطـن ژ مـــــەدارهیـێ ددوورن

ڕەحمێ کو دکن ژ ڕەنگێ ڕۆژن

قـەهرێ کـو دکن جـهـان دسـۆژن

زینـهـــار بـوان نـەکی تـو بـاوەر

گەر باب و پەسـی وەگەر بەرادەر

خاسـما کو موقـەررەبێ دبەدخاە

نیـزیک ببن نـەعـووزوبیللاە...(١٧)

بەرامبەر حاکمان لەوە پتریش پێ دادەگرێ و دەڵێ:

حـــوککام ژ جنسی شـــاهـمـــارن

ئەسحـابێ سـەمـووم و مۆهرەدارن

مـۆهـران کـو ددین بزان کـو زەهرە

مـێـهـرێ کـو دکن بزان کـو قـەهرە

عـــاقـل حـــەزەرێ دکن ژ مــــاران

غـــافل دبنـە مـــوحـــێب و یاران

هـەرچەند لنک ب عـــــزز و نـازی

هـەرچەند دگـــەل ب لـەعب و بـازی

جـــوزئی ببتن ژ تـە تـەغـــەییـــور

کـوللی دکـــەتن لتـــە تەدەبـبـور...(١٨)

ئەگەر خۆ لەو لایەنەشەوە تەماشا بکەین، داخۆ کە میر بە قسەی خانی – ی شاعیر و زانای ئاینیی نەکردبێ تاوانە؟! ئایا میر بەرپرسە و هەر دەبێ هەرچییەکی پێ گوترا هەرچییەکی پێشنیارکرا جێبەجێی بکا؟؟! خانی وەکو لەپێش چاوماندایە داوای شتی زۆر گەورە دەکا (دامەزراندنی دەوڵەت و پەیدا کردنی شا!! با هەر بە قسەو بە ئاواتەخوازییش بێت و بە هەر مەبەستێک بووبێ!!) کە ئەمەش وا ئاسان نییە! نەک هەر ئەو میرەی خانی بەخۆی بە چەندین دێڕە شیعر پەسنی دەدات و پێیدا هەڵدەڵێ، کام میر حەز ناکا ببێتە شا؟؟ بەڵام! بۆ هەموو میرێک و لە گشت بار و دۆخێکدا ئەمە دەلوێ؟ ئەگەر شاعیر لایەکی مەسەلەکە شارەزا بێ و هەندێک لایەن لێکبداتەوە .. ئەوا میر دەبێ بەر لەوەی نیازی بێ دەست لە کارێکی وەها بدا، هەر هەموو لایەکان لێکبداتەوە تا خۆی و دەوروبەر و گەلەکەی و نەتەوەکەی بەگشتی تووشی شەڕێکی خۆشکێن و کارەساتهێن نەکا، ئەمە مێژووە و بەزەیی بەهیچ کەسێکدا نایێتەوە.. سەرەڕای لەناوچوون و وێرانی و کاول بوون، ناوێکی ڕەش و زڕاو لە لاپەڕە ڕەشەکاندا تۆمارکردنی بەدواوەیە.. لێرەدا ئەو تاکە دێڕە شیعرەی یوونس ڕەئووف "دڵدار" (١٩١٧ – ١٩٤٨)ی شاعیری (ئەی ڕەقیب) مان بیر دەکەوێتەوە کە دەڵێ:

بەڵێ خۆشە ئەمەل گەر بێ لەسەر ئەم ڕێگەیە ڕەنج دەی

بەڵام گەر هەر خەیاڵات بێ، ئەوی هەتبێ ئەویش ئەڕوا(١٩)

ئەمە کارێکیشە پەیوەندیی بە گەلێک لایەنی دیکەوە هەیە، تەنیا بە میرێک – چەندێکیش توانا و بلیمەتیش بێ – لایەنی پاڵپشتی دیکەی پێویستە.. هەر لە پتەویی هێز و توانی خودی خۆی و ناوەوەی کۆمەڵەکەی خۆیەوە بگرە .. تا دەگاتە ناسینی دوژمن و تەگەرەکانی سەر ڕێی لێکدانەوەی توانا و هەموو لایەنەکانی بەرامبەر. کە میرەکانی ئەو ڕۆژگارانە ئەمانەیان بۆ نەلواوە.

ئەمە هەڵوێستی خانی بووە بەرامبەر میری سەردەمی خۆی و بەرامبەر حاکمان بەگشتی .. وەکو دواتریش باسی لێوە دەکەین، بەرامبەر میری ناو داستانەکەش هەڵوێستێکی باشی نەبووە، ئەگەرچی لە گەلێک شوێنی داستانەکەدا پێیدا هەڵدەدات و کارپەسندیی باس دەکا، بەڵام وەکو ئەنجامی گشتیی داستانەکە کارێکی وای نەکردووە، وەکو شاکارێکی ئەدەبی کاریگەریی ئەوەی ببێ و هەر هیچ نەبێ خوێنەران هان بدا بۆ پشتگیری کردنی پرۆسەی پەیدا بوونی شایەکی کورد ...کە نزیکترین ڕێگا ئەوە بووە پشتگیریی میرێکی چاک و دڵسۆزی بکردایە، کە نەیکردووە!! ئەمە ئەگەر پشتگیریی ئەو میرە نەکا کە پێیدا هەڵدەڵێ، ئەی کەواتە کێ چاوەڕوانی ئەوەی لێ دەکرێ ببێتە ئەو شایە (پادشاە)ی خانی هەر خۆی بەقسەی سەر پەراوێزو

پێشـەکییـەکانی ئاواتی بۆ دەخـوازێ و چاوەڕوانی دەکا، بـەتایبـەتی لەو سـەردەمانەدا کە باری کۆمەڵایەتی و هـەست و ئاستی جەماوەر ، تەنانەت ئێستاش ، هی ئەوە نەبووە کەسانی دیکە ببنە شا و (پادشاه).

پەندی کوردەواریی خـۆمـان دەڵێ: "هـەر دەوەنە و دەبێ بـە دار" .. خـۆ ئەگـەر ئەو پەندە کـەمێک دەستکاری بکەین، دەبێ بڵێین: هـەر میرەو دەبێتە شا!! . ئەمە یاسایەکی گشتیی بەڵگە نەویستە .. بەدەس من و تۆ نییـە!! ئەی خۆ گڵمتک و تـاشـەبەرد نابن بەدار! هـەر دەوەن دەبێتـە دار و هـەر میر و نەوەی شا – ئەگەر ببن – دەبنە شا!

کەواتە خانی دەبوو پشتگیرییەکی تەواوی لە میرەکەی سـەردەمی خۆی ... یانیش بەلای کەمەوە پشـتگیریی مـیرەکـەی ناو داسـتانەکەی بکردایە کە بە ڕواڵەت وەکو بینیـمان ئەو هـەمـوو پەسن و پێدا هەڵدانەی بۆ هۆنیوەتەوە... کەچی هیچ یەکێکیانی نەکردووە.

ئەم باسـە هـەر بەمـەندە کـۆتاییی نایەت، بـەڵکو هەڵسـوکـەوتی هـەمـوو کـەسـایەتییـەکـانی ناو داستانی (مـەم و زین)ی خانی ئەمەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە کە دڵسـۆزو یاریدەدەری میر نین، وەک لە بەشەکانی دواتری ئەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵی ڕوونکردنەوەی ئەوانەش دەدەین.

(*) تێبینی:

ئەم نووسـینە بـەشێکە لە پرۆژەی لێکۆڵینەوەیەکی فـراوانتـر، هـەر بەو ناوەوە، واتە: (مـیـر.. لە سێبەری مەم و زین – ی ئەحمەدی خانی – دا).

سەرچاوەکان:

١– ئەحمەدی خـانی – مەم و زین – ڤەژینەرو شرۆڤەکەر: پەرویزجهانی – انتشـارات صلاح الدین ایوبی – چاپا یەکێ: ١٣٤٧.

٢ – عەلائەددین سەججادی– مێژووی ئەدەبی کوردی –چاپی دووەم– چاپخانەی مەعارف –بەغدا– ١٩٧١

٣ – د. عزالدین مصـطفی رسول – احـمدی خانی – شـاعرا و مفکرا – فیلسـوفا ومتصـوفا – مطبعـە الحوادث – بغداد – ١٩٧٩

٤ – دیوانی مـەلایێ جـزیری – بەرهەڤکرن و ڤـەوژارتنا – تەحـسـین ابراهیـم دۆسکی – پێـداچوون و لێ زڤرینا – اسماعیل طە شاهید –چاپخانەیا هاوار – چاپا یەکێ – ٢٠٠٠ – دهۆک .

٥ – اسماعیل بادی – ژ هەڵبەستێن ئەحمەدێ خانی – کە لە د. شوکرییە ڕەسـووڵ – گۆڤاری ئاسۆی زانکۆیی – ژمارە / ٨ ی حوزەیرانی ١٩٧٨ ی وەرگرتووە.

٦– عـەبـدولخـالق عـەلائـەددین – دڵدار شـاعـیری شـۆرشـگێڕی کـورد – چاپخـانـەی (دار آفـاق عربیـە

للصحافه والنشر) – ١٩٨٥ – بەغدا.
٧– رشید فندی – مناقشات حول خانی (دراسه نقدیه) – معمل و مطبعه الجاحظ – بغداد.
ساڵی ١٩٨٦ ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتیمانیی بەغدا وەرگیراوە.

پەراوێزەکان:

١ – مەم و زین – پەرویز – د / ٣٢١ – ل / ٤٢
٢ – سەججادی – مێژووی ئەدەب .. – ل / ٢٣٣ – ٢٣٤
٣ – د. عزالدین – احمدی خانی – ص / ٤١
٤ – مەم و زین – پەرویز – د / ٢٤٠ – ٢٤٢ – ل / ٣٤ – ٣٥
٥ – س. پ – د / ٢٤٥ – ٢٥٣ – ل / ٣٥ – ٣٦
٦– رشید فندی – مناقشات حول خانی – ص / ٢٢
٧ – د. عزالدین – احمدی خانی – ص / ١٤٧
٨ – مەم و زین – پەرویز – د / ٢٠٨ – ل / ٣٠
٩ – س. پ. د / ٢٣١ – ل / ٣٣
١٠ – س. پ. د / ٢١٥ – ل / ٣١
١١ – س. پ. د / ٢٧٤ – ل/ ٢٨٠
١٢ – س. پ. د / ٢٧٦ – ٢٧٥ – ل / ٥٩ – ل / ٣٨
١٣ – س. پ. د /٢٧٥ – ٢٨١ – ل / ٣٨
١٤ – س. پ. د / ٢٨٤ – ٢٨٥ – ل / ٢٨ – ٢٩
١٥ – مەلای جزیری دەڵێ:
دوڕی ناسوفتە دڕێژم ژ لەبێ لەعل (مەلێ)
گەر ڕەوان بەخش نەبت، نەظمێ کەڕو لاڵ چ حەظ؟
بەدەوی پاک چ کەت فوسحەتێ مەیدان کو نەبی
موستەمع گوە نەدرت موطرب و قەووال چ حەظ؟
بڕوانە: دیوانی جزیری – تەحسین دۆسکی – ل / ١٥٨
١٦ – اسماعیل بادی – ژ هەڵبەستێن ئەحمەدێ خانی – ل / ٣٤ کە لە ل / ٨٢ ی د. شوکرییە ڕسووڵ – گۆڤاری ئاسۆی زانکۆیی – ژمارە / ٨ ی حوزەیرانی ١٩٧٨ ی وەرگرتووە.
١٧ – مەم و زین – پەرویز – د / ١١٩٣ – ١١٩٧ – ل / ١٣٥
١٨ – س. پ. – د / ١٦٩٧ – ١٧٠١ – ل / ١٩٠
١٩ – عەبدولخالق عەلائەددین – دڵدار شاعیرێکی شۆڕشگێڕی کورد – ل / ١٩٣